

100. Yılım Penceresinden Bir Bakış: Başkomutan Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Not Defterlerine Göre Sakarya Meydan Muharebesinden Büyük Taarruza Dair Görüş ve Değerlendirmeleri

Zekeriya Türkmen*

Özet

Türk İstiklâl Harbi'nin dönüm noktalarından biri olan Kütahya-Eskişehir bozgunu sonrası, Batı Cephesindeki Türk ordusunun Sakarya boylarına geri çekilmesi Büyük Millet Meclisinde hararetleli tartışmalara yol açmıştır. Bu hararetleli tartışmalar sırasında bütün sorumluluğu üzerine alan Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalar meclis kürsüsünde neler yapılması gerektiği yolunda çareleri de dile getirmişlerdi. Mecliste hazırlanan başkomutanlık kanunu ile ordunun ve ülkenin sevk idaresi için bütün yetkiler üç aylığına 5 Ağustos 1921'de TBMM başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya verilmiştir. Askerlik mesleğinden 8/9 Temmuz 1919'da istifasından iki yıl geçtikten sonra tekrar üniformayı giyen Mustafa Kemal Paşa 7-8 Ağustos 1921'de art arda yayımladığı on emirden oluşan Tekalif-i Milliye Emirleriyle ordu-millet dayanışmasına vurgu yaparak, Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmiş bulunan ordunun yeniden teçhiz edilmesi ve 100 km uzunluğundaki cephe hattını muhkem bir şekilde tutmasını sağlamıştır.

Başkomutan olarak bütün yetki sorumluluğu üzerine alan Mustafa Kemal Paşa, geceli-gündüzlü 22 gün süren Sakarya Meydan Muharebesini zaferle sonuçlandırmıştır. "Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir, yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanlığı şaşkırtacak bir mahiyet alır." diyen Başkomutan, bir taraftan cephenin tozu-dumanı arasında orduyu sevk-idare ederken, diğer taraftan da devlet adamı sorumluluğu içinde cephe hattı ve gerisindeki gelişmeleri not defterine kaydederek kendisinden sonra tarih yazacak olanlara kaynak da bırakmıştır. Atatürk, Kurtuluş Savaşı dönemine ait not defterlerinde, Kurtuluş Savaşında gerçekleştirilen faaliyetlere dair görüşlerini kısa notlar halinde kaydetmiştir. Sakarya ve Büyük Taarruz dönemine ait olan küçük boy cep defterleri Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivinde muhafaza edilmektedir. Bu defterlerde yer alan kayıtlar, tarafımızdan hazırlanan proje çerçevesinde bilimsel bir şekilde değerlendirmeye tabi tutularak anılan başkanlıkça 2003-2009 yıllarında 12 cilt halinde yayımlanmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, zturkmen@29mayis.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0938-0121, DOI: 10.37879/9789751756480.2023.7

Bu bildiride Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Kurtuluş Savaşı dönemine ait altı adet not defterinde yer alan bilgiler çerçevesinde Sakarya Meydan Muharebesinden Büyük Taarruz Zaferine uzanan döneme dair değerlendirmeleri ele alınacaktır. İngiliz tarihçi Thomas Carlyle'in "Dünya tarihi sadece ve sadece büyük adamların tarihidir." görüşünü de doğrular nitelikte bir kişilik olarak tarihi yapan ve yazdığı notlarla da daha sonra yazacak olanlara yön gösteren bir kişilik olarak Mareşal Gazi Mustafa Kemal Atatürk, bu bildiride incelemeye konu olan not defterlerinde de görüleceği üzere Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz hareketi esnasında yaşananlara dair çok önemli mesajlar vererek devlet adamı sorumluluğunu yerine getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sakarya Meydan Muharebesi, Büyük Taarruz, Mustafa Kemal Paşa, Atatürk'ün Not Defterleri, Türk İstiklal Harbi, Büyük Zafer.

Looking Back on the Battle of the Sakarya and the Great Offensive Through the Notes of Gazi Mustafa Kemal Pasha on the Centenary of the Battle of the Sakarya

Abstract

The defeat on the battles of Kütahya-Eskişehir marks one of the crucial turning points in the history of the Turkish War of Independence. After the defeat the army took up new positions and this retreat caused a serious debate at the parliament in Ankara. during the debate at the parliament Mustafa Kemal and Fevzi Pashas informed the MPs about the military plans in the future. Mustafa Kemal Pasha took personal command of the army and for three moths all powers of the assembly were invested in him on August 5, 1921. Two years later, Mustafa Kemal Pasha wore his military uniform again, after his resignation from the Ottoman army on July 8/9, 1919. As soon as he became the commander in chief, *Tekalif-i Milliye* Orders were issued on August 7-8, 1921. Through the orders -including ten items- Mustafa Kemal Pasha emphasized the importance of solidarity between the army and the civil population; and one-third off all foodstuffs and farm animals and all available arms and munitions would be handled to the army. Also, the army would be equipped and fortified.

After 22-days of fighting, the Turkish army commanded by Mustafa Kemal Pasha won the battle of the Sakarya. Keeping this motto: "Writing history is as important as making history. If the writer does not remain true to the maker, then the unchangeable reality transforms into a confusing matter for humanity", in his mind, Mustafa Kemal believed in the importance of the primary accounts of the historical events, thus he penned his experiences and views of the war; and left much valuable sources for the

historians in the future. The notebooks including the views of Mustafa Kemal Pasha on the Battle of Sakarya and the Great Offensive are kept at the Turkish General Staff Military History Archives (*ATASE*). The notes recorded on these notebooks were translated from the Ottoman into Latin script as part of a project led by me and conducted between the years of 2003-2009, and the text were published in 12 volumes. In this paper, the period between the battle of the Sakarya and the Great Offensive will be discussed through the notes of Mustafa Kemal Pasha in six notebooks. And the aim of this paper to show how Mustafa Kemal Pasha commented on the military and political events starting from the battle of the Sakarya to the end of the Great Offensive, the final victory of the Turkish army.

Keywords: Battle of the Sakarya, The Great Offensive, Mustafa Kemal Pasha, Atatürk'ün Not Defterleri, the Turkish War for Independence, The Great Victory.

Giriş

30 Nisan 1919 tarihinde ordu müfettişlik teşkilatının onaylanıp yürürlüğe girmesinin ardından gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra IX. Ordu Kıt'aaı Müfettişi sıfatıyla 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa, ordu müfettişlik mıntukasında mülki-askerî yetkilerini ve inisiyatifini kullanarak işe başladı. "Sine-i millette bir ferd-i mücahit" sıfatıyla mücadeleye atıldıktan sonra, Erzurum Kongresinde yeni teşkil edilen, Sivas Kongresinde genişletilen kadrosuyla Temsil Heyetinin Anadolu ve Trakya'da denetimi ele alması yönünde çabalar harcadı; 27 Aralık 1919'da Ankara'ya geldikten sonra, Ziraat Mektebinde yapılan bir dizi toplantıların ardından hazırlanan "Milli Mücadelenin Harekât Planı" uygulamaya konuldu; öncelikle ordunun düzenli hale getirilerek merkezîleştirilip güçlendirilmesi, daha sonra da ordu-millet dayanışmasıyla halkın desteğinin sağlanması yönünde gerçekleştirilen gayretlerin devamında adım adım hedefe doğru gidildi.

Mustafa Kemal Paşa'nın Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivinde saklanan not defterlerinden altısı (K: 45 G: 3, K: 45 G: 4, K: 45 G: 5, K: 45 G: 6, K: 45 G: 7, K: 17 G: 107) onun 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışından 1922 yılı Eylül ayına kadar geçen zamana dair, -Kurtuluş Savaşı dönemine ait- tuttuğu kısa notları içeren küçük cep defterleridir.¹ Bu Not Defterlerinde yer alan ifadeler, kullanılan

¹ Atatürk'ün not defterleri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığında, Atatürk Araştırma ve Eğitim Merkezi Genel Sekreterliği görevini yürütürken, Atatürk Arşivi (ATAZB),

cümleler tahlil edildiğinde Atatürk'ün "Büyük Nutuk" adlı eserinin müsveddelerini bu satırlarda yakalamak, o cümlelerin karalamalarını bu defterlerin içeriğinde görmek mümkündür.²

Atatürk'ün Not Defterlerinde, Türk İstiklal Mücadelesine dair ayrıntıları, dönemin psiko-sosyal durumu yani ruh halini, milletin içinde bulunduğu sıkıntılı vaziyeti, işgallere karşı yapılması planlanan mücadelenin amaç ve yöntemlerini en yalın haliyle görmek mümkündür. Notlarda bazen toplanacak bir heyetin listesi, görüşülecek kişilerin isimleri, bir problemin çözüm yolları, mecliste veya bir topluluk karşısında yapılacak konuşmanın müsvedde hali, Türk İstiklâl Harbinin bir cephesine ait askeri faaliyetler, ordunun sevk ve idaresiyle ilgili taktik konularındaki düşünceler, eleştiriler, alınması gereken tedbirler, derslerle ilgili hususlar bulunmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu not defterlerinin kimi yerlerine kaydettiği şarkı sözleri ve şüirler, okuduğu bir kitaptan yaptığı alıntılar O'nun da bizler gibi duygulu kişilik yapısına sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

a. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Notlarından: Büyük Taarruz Öncesi Gelişmeler

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışından Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılış tarihine kadar geçen döneme ait notlarının yer aldığı defter Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Arşivinde: K:17 G:107 numarada kayıtlıdır. Bu defterde yazılanlar incelendiğinde ilk akla gelen şey, Büyük Nutuk adlı eserine kaynaklık etmiş olan karalama nüshalar olduğu ihtimalidir. Bu defterin ilk sayfasında Samsun'a çıkışı³

Anıtkabir Arşivi ile Çankaya Cumhurbaşkanlığı Arşivinde bulunan 34 adet not defteri oluşturduğumuz bir bilimsel kurul tarafından değerlendirilip 2001-2008 yıllarında 12 cilt halinde yayıma hazırlanmıştır. Kurtuluş Savaşı dönemine dair notları ise, VII ve VIII. Ciltlerde bir araya getirilmiştir. Ayrıntı için bk., Zekeriya Türkmen vd., *Atatürk'ün Not Defterleri*, C VII, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007; C VIII, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.

- 2 Atatürk'ün not defterlerinin kimi sayfalarında yer alan yazıların kırmızı ya da mavi kalemle çarpı işaretiyle çizildiği görülmektedir. Kanaatimize göre bu notların daha sonraki yazılarında, açıklamalarında kullandığı, bundan dolayı işaretlenmiş olabileceği değerlendirilmektedir. (Y.N)
- 3 Burada geçen 18 Mayıs 1335 tarihi, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun Tütün İşkesi açıklarına gelip de Bandırma vapurunun demir attığı tarihtir. Mustafa Kemal Paşa, ertesi günü yani 19 Mayıs 1919 sabahı yanında kurmay heyeti olduğu halde, Tütün İşkesinden Samsun'a ayak basmıştır. Bk., Zekeriya Türkmen, *Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2003, s. 89-93.

ve sonrasındaki faaliyetlere dair kısa bilgiler yer almaktadır.⁴

Not defterinin devamına Türk İstiklal Harbinin başında önemli kilometre taşını oluşturan olaylarla ilgili kısa bilgiler yer almaktadır.⁵ Bu defterin ilerleyen sayfalarında Amasya Genelgesi, Sivas'ta kongre çalışmaları, Şeyh Recep olayı, Ali Galip Hadisesine dair kısa bilgiler yer almaktadır. Ayrıca, 9 Ekim 1919'da, Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa'ya İstanbul hükümetinin Temsil Heyetiyle görüşmek üzere Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı Anadolu'ya gönderilmesinin uygun görüldüğünü bildiren ve görüşme yerini soran telgrafi; 10 Ekim 1919'da, Mustafa Kemal'in, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya, Bahriye Nazırı Salih Paşa ile görüşme yeri olarak Amasya'yı tespit ettiklerini bildiren cevabî telgrafi; Amasya Görüşmeleri sonunda 5 adet protokolün imzalanmasına ilişkin bilgiler yer almaktadır.⁶ Dönemli ilgili diğer belgelere ve gelişmelere bakıldığında özellikle Ali Rıza Paşa hükümeti döneminde Temsil Heyeti ile İstanbul hükümeti arasında yenide dönemde geliştirilen ilişkilerde gözle görülür bir yumuşama olmuş; bu hükümet tarafından Batı Anadolu'daki Kuvayı millîye hareketi meşru bir müdafaa zemininde değerlendirilerek el altından desteklenmiştir.⁷

İncelemeye konu olan Not Defterinin 17-107 sayfalarında, Mustafa Kemal'in, 15' inci, 20'nci, 12'nci ve 13'ncü Kolordu Komutanlarını Sivas'ta yapılacak olan toplantıya dair daveti, Mustafa Kemal'in başkanlığında Heyet-i Temsilîye üyeleriyle bahse konu komutanların Sivas'taki toplantıları, 29 Kasım 1919'a kadar süren görüşmeler sonunda Heyet-i Temsilîye üyeleriyle kumandanların bir karar tutanağı hazırlayıp imzalamaları ve Mebusan Meclisinin bir an önce seçimler yapılarak İstanbul'da toplanması ile ilgili notlar yer almaktadır.⁸ 17-107as ve 17-107at sayfalarında ise, Mustafa Kemal'in, Anadolu'dan seçilen mebusların Ankara'ya davet edilmesi ve mebuslarla görüşülerek bir ortak çıkış yolu aranması, ortak bir görüşte birleşmesine dair notları yer almaktadır.⁹

Mustafa Kemal'in 1921 Yılına ait günlük notlarının yer aldığı K:45 G:3 no.lu

4 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 17, G:107.

5 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 17, G:107aa.

6 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 17, G:107aq; ayrıca bk., Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 105.

7 Zekeriya Türkmen, "Ali Rıza Paşa Kabinesi Kuva-yı Millîye İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 46, Ankara Temmuz 2000, s. 37-87.

8 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 17, G:107 ar; ayrıca bk., Utkan Kocatürk, *age.*, s. 117-120.

9 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 17, G:107as, 107 at.

defterde¹⁰, İzmir'in işgalinden sonraki dönemde meydana gelen olaylar, 1921 yılı Temmuz ayında Ankara'da çalışmalarını yürüten Maarif Kongresi ile ilgili bilgiler kısa notlar şeklinde yer almaktadır. Bu not defterinde ayrıca TBMM hükûmetinin Bolşevik Rusya ve Bulgaristan devletleri ile olan dostluk münasebetlerinin önemine dikkat çeken bilgiler yer almaktadır. Yunanlılara karşı yürütülen savaşın lojistik desteğinin sağlanmasına dikkat çekilirken özellikle uçak ve silah-teçhizat alımı ve orduya personel temini konularına dair kısa notlar bulunmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya Savaşı öncesinde bu hususlara dikkat çekmesi son derece önemlidir. Bir süre sonra Başkomutanlığa teklif edilip de TBMM tarafından bu atama yapılıncaya bu fikirlerini uygulama sahasına koyacak ve ordu-millet dayanışmasının en güzel örneği sergilenecektir. Not defterinin 3ac sayfasında Mustafa Kemal'in Ankara'da toplanan ve 21 Temmuz 1921'e kadar çalışmalarına devam eden Maarif Kongresi'ni açış konuşmasının müsveddeleri de yer almaktadır. Mustafa Kemal bu müsveddelerde; eğitimin önemini belirttiikten sonra, öğretmenlerin bir ülkenin ilerlemesi için çok büyük ve mühim vazifeler üstlendiklerini de ifade etmiştir. Ayrıca, -savaş ortamına dikkat çekerek- her şeye rağmen, çocukların her türlü fedakârlığa katlanılarak en iyi şekilde eğitimlerinin sürdürülmesinin gerekliliğini vurgulayarak yeni bir eğitim-öğretim programının hazırlanmasının gerekliliğine işaret etmiş ve yetişecek gençlere millî terbiye verilmesi hususunu da özellikle vurgulamıştır.¹¹

Mustafa Kemal'in 1922 yılındaki iç olaylara dair notlarının yer aldığı K:45 , G:4 numaralı not defteri¹², 1922 yılında Büyük Taarruz öncesi gelişen olayların genel bir değerlendirilmesi niteliğindedir. Defterin ilk sayfası olan K:45-4'de Büyük Taarruz öncesi, 4 Ağustos 1922'de Ali Fuat Paşa¹³ başkanlığında cepheyi

10 Osmanlıca, rik'a türü yazısıyla not tutulmuş, 30 sayfa kareli bir defterdir. Defter akıl defteri niteliğinde tutulmuş olup 1921 yılına ait birkaç aylık olayları kapsamaktadır. 14 -16 Temmuz 1921'de yapılan Birinci Maarif Kongresi açılışında Mustafa Kemal'in yaptığı konuşmanın müsveddeleri bu defterin içeriğinde yer almaktadır. ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 3.

11 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 3ac, 3ad.

12 Osmanlıca rik'a tarzı yazıyla 8 sayfa yazılı bir defterdir. 1922 yılında Türkiye'de meydana gelen olaylara ait çeşitli konulardaki notları içermektedir. ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 4.

13 Sovyet Rusya siyasi polisi ÇEKA tarafından Moskova'daki Türk elçilik binasındaki bazı görevlilerin casusluk suçlaması sebebiyle aranmak istenmesi üzerine olayı protesto eden Ali Fuat Paşa, 10 Mayıs 1922'de Moskova'dan ayrılarak, 22 Haziran 1922'de Ankara'ya ulaşmış ve iki ay kadar Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Çankaya köşkünde misafiri olarak kalmıştır. 4 Ağustos 1922 tarihinde Kurban Bayramı münasebetiyle Ali Fuat Paşa başkanlığındaki heyet Batı Cephesinde orduyu ziyarete gitmiştir. Dönüşte 9 Ağustos günü Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya bir rapor sunmuşlardır. Bk., Ayfer Özçelik, *Ali Fuat Paşa*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ali-fuat-cebesoy-1882-1968/>. Erişim tarihi 15.02.2021.

Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Not Defterleri

teftiše gidecek olan bir heyetin listesi yer almaktadır. Özellikle 1922 yılı Haziran-Temmuz-Ağustos aylarında meydana gelen gelişmelerle iç ve dış olaylara dair kısa değerlendirmeler bu notlarda yer almaktadır.

Mustafa Kemal'in 1922 yılında siyasi ve askerî faaliyetler kapsamında mebuslar ve askerî erkân ile gerçekleştirmiş olduğu özel görüşmelere dair kısa notlarının yer aldığı K: 45, G: 6 no.lu defter¹⁴, 1922 yılı Mart ve Nisan aylarına ait kısa bilgileri içermektedir. Tekâlif-i milliye emirlerinin uygulanması, halkın orduya desteği, ülkede ziraî üretimin durumu, üretimin artırılması, milletin refah düzeyinin iyileştirilmesi gibi konulara ait kısa bilgiler bu defterin içinde yer almaktadır.

Sakarya Savaşı'ndan sonra Türk ordusunun süratli fakat, son derece akıllı bir strateji uygulayarak düşmana karşı yapılması düşünülen taarruz için harbe hazırlık eğitiminin ve ikmal faaliyetlerinin tamamlanması gerekiyordu. TBMM'de Başkomutanın öneri ve öngörüsüyle hazırlıkların yapıldığı dönemde kimi muhalif milletvekilleri meclisteki açıklamalarında, taarruzun geciktirilmesini uygun bulmadıklarını belirterek Mustafa Kemal Paşa'ya karşı güçlü bir muhalefet başlatmışlardı. Bunlara karşı Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ve ordunun komuta heyeti ise, seferberlik için bütün hazırlıkların ikmali ve tamamlanmasından sonra, uygun mevsim şartlarının da oluşmasının ardından Yunan ordusuna kesin darbenin vurulmasından yana olduklarını TBMM kürsüsünde yaptıkları konuşmalarda sık sık dile getirmekte idiler. Mustafa Kemal Paşa hazırlıksız bir ordu ile düşmana saldırının bir zafer değil, hezimete neden olacağını bildiğinden uygun zamanın gelmesinin, müsait ortamın oluşmasının beklenmesini tavsiye ederek TBMM kürsüsünden yaptığı konuşmalarla mebusları ikna etmeye çalışıyordu. Bu yönüyle sabırlı bir komutan olarak bütün ihtimallerin ele alınıp değerlendirilmesi gereğine vurgu yapıyordu.

Nitekim bu sıkıntılı dönemde ele alınan en önemli hususlardan biri, ordunun iaşe-ikmali için ihtiyaç duyulan önemli miktardaki paranın nasıl temin edileceği, silah-teçhizatın nerelerden, nasıl karşılanacağı meselesi idi. Bu konuda Maliye Vekili ile sık sık bir araya gelen Başkomutan, çok yönlü olmaya çalışırken, her alanda hal çareleri aramakta idi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, 1922 yılına ait not defterine (K:45, G:6) bu sıkıntılı durumu çok kısa da olsa şu ifadelerle belirtmiştir. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, ordunun silah-teçhizat ve iaşe-ibatesi için 45-50 milyon liraya ihtiyaç olduğunu yazmıştır.¹⁵ Mustafa Kemal Paşa,

14 Osmanlıca, rik'a yazısıyla yazılmış, 30 yapraklı bir defterdir. Mustafa Kemal'in 1922 yılı Mart ve Nisan aylarına ait çeşitli günlük notlarını içermektedir. ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G:6.

15 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G:6 ada.

yine bu konuda Batı Cephesi karargahının bulunduğu Akşehir'e gönderilecek para ve malzemeye dair notlar yazdığı gibi bir taraftan Fransa, diğer taraftan da Rusya ile yapılan ikili antlaşmalar çerçevesinde satın alınacak malzemelerle ordunun ihtiyaçlarını gidermeye çalışıyordu.¹⁶ Bu sırada Türk ordusunun hava gücünün artırılmasına yönelik yeni bir takım uçak alımları da büyük gizlilik içinde sürdürülüyordu. Başkomutan, TBMM'de yaptığı konuşmalarda sık sık Maliye Vekili Hasan Bey ile görüşerek taarruz öncesi ordunun iase ve ikmalinin, silah-teçhizatının tamamlanması için ödenek talebinde bulunmakta idi. Gerçi, Sakarya Meydan Muharebesi öncesi kabul edilen Tekâlif-i Milliye Emirleri ile Türk milleti ordusunun ihtiyaçlarını aynı ve nakdi yardımlarla karşılama noktasında azami gayret sarf etmiş ve 1922 yılında da bu desteğin sağlanmasına çaba harcanıyordu. Yokluk ve yoksulluğa rağmen, Türk milletinin ordu-millet bütünleşmesi çerçevesinde yaptığı bu yardımlar Yunanlara karşı verilen mücadelenin başarıyla neticelenmesinde etkili olmuştur.

Bu defterde 1922 yılı başındaki yoğun randevu ve görüşmelerin kayıtlarından sonra, sayfa 45-6 aia'da, Mustafa Kemal Paşa'nın duygularının dışa yansımaları olarak değerlendirilmesi gereken beş satırlık bir şiir bulunmaktadır.¹⁷ Yine aynı defterin 45-6ak sayfasında, Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Millet Meclisi'nin ikinci yılı açılış töreninde¹⁸ yaptığı konuşma metninin giriş kısmı yer almaktadır.¹⁹

Mustafa Kemal Paşa, 6 Mart 1922 tarihinde ise Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gizli oturumunda, askerî durum hakkında ayrıntılı bir konuşma yapmıştır.²⁰ Not Defteri'nin K:45-6 am sayfasında, bu konuşmayı yaptığına dair kısa bir cümle yer almaktadır.²¹ Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın 6 Mart 1922 tarihinde TBMM'nin gizli oturumunda yaptığı bu konuşma son derece önemlidir.²² Avrupa'nın sömürgeci devletlerinin o sırada Türkiye'ye bakiş açısını ortaya koyması

16 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 6 aea.

17 "Ben şehid-i badeyim dostlar, demim yad eyleyin / Yıkayın meyle beni bir mezhep icad eyleyin / Neyle, meyle, bir alay mahub ile her dem gelip / Bezm-i cem ayinini kabrimde mu'tad eyleyin / Kabrimi tezyin için bir köhne sagar vakf edin" ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 6aia.

18 23 Nisan 1922 tarihini takip eden dönemde yapılmıştır.

19 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 6ak.

20 Kocatürk, *age.*, s.313.

21 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 6am.

22 Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin 6 Mart 1922 tarihli gizli oturumunda tarihe geçen önemli açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıntı için bk., *TBMM GCZ.*, C 3, İşbankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, Celse nr: 2, s. 6.

bakımından ibret verici bilgiler içeren bu metnin günümüz siyasî gelişmeleri ışığında -ibretlik ifadelerin bulunduğu bu konuşmanın- yeniden değerlendirilmesi, dersler alınması gereken nitelikte bir açıklama olduğu değerlendirilmektedir.

8 Mart 1922 günü tuttuğu notlarında, Sivrihisar'dan hareketi, ordunun nabzını tutmak için subaylar ve ahalinin nabzını tutmak için de köylülerle yaptığı görüşmelere ilişkin notları yer alırken;²³ 9 Mart 1922 Perşembe ve 10 Mart 1922 Cuma günlerine ait kayıtlarında, bütün bir günün değerlendirilmesi yapılmakta, ileri gelen komutanlarla gerçekleştirilen görüşmelerden ve ayrıca askerin moralini yükseltmek için bir takım faaliyetler yapıp hafıza²⁴ da Kur'an-ı Kerim okutturduğuna dair bahisler yer almaktadır.²⁵

12 Mart Pazar-15 Mart Çarşamba günleri arasındaki notlarda, Mustafa Kemal'in Bolvadin'de 16. Fırka ile memurlar, ahali ve öğrencilerle tarafından karşılandığı belirtildikten sonra, bu arada rahatsızlandığı, doktor tarafından tedavi edildiği, banyo yapma imkanını ancak Akşehir'deki bir doktorun evinde misafir iken bulabildiği, Akşehir'de Batı Cephesi Karargâhına gittiği, öğle ve akşam yemeklerini İsmet Paşa ile yediklerine dair kısa bilgiler yer almaktadır.²⁶ Not defterinin devamında Afyon ve Çay'da yapılan askerî manevralar ve bunların değerlendirilmesine ilişkin kısa bilgiler yer almakta, Akşehir'e geçişi, orada yaşadığı sağlık sorunlarına dair kayıtlar bulunmaktadır.²⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın 17 Mart 1922 Cuma günkü notunda, İsmet Paşa ile birlikte Tayyare Bölüğünü teftişi ve bir pilotun uçuşunu izlemesi;²⁸ 20 Mart Pazartesi günü yazdıklarında, Akşehir'de Müdafaa-i Hukuk Heyeti, İhsan ve Fahrettin Paşaların kendisini ziyareti; 22 Mart Çarşamba günkü notunda, Akşehir'de Medrese ve mektepleri dolaşması, Kazak köyüne gidişi ve tekrar Akşehir'e dönüşü; 24 Mart

23 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 6ana; a.g.a.; K: 45, G: 6ao.

24 Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın yanında hangi hafızın bulunduğu tespit edilememiştir. Ancak, dönemin askeri uygulamasına göre tabur teşkilatında, Tabur imamı denilen bir din görevlisi bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesinde iken o sırada askerin maneviyatını yüksek tutmak için yaptığı teftişlerde mutlaka yanında bir hafız bulundurmıştır. Atatürk'ün yakınında bulunmuş olan Binbaşı Hafız Yaşar Okur, hatıratında Atatürk'ün din konusundaki hassasiyetini dile getirmektedir. Bilgi için bk., Hafız Yaşar Okur, *Atatürk'le Onbeş Yıl Dini Hatıralar*, Sabah Yayınları, Ankara 1962.

25 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 6aoa, 6ap, 6apa, 6aq.

26 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 6as. Ayrıca bk., Utkan Kocatürk, *age.*, s.315.

27 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 6asa.

28 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 6ata; Gnkur. ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 6au.

1922 tarihinde, Dışişleri Bakanı Celal Bey'in İtilaf Devletlerinin mütareke teklifi notasını TBMM Başkanı olarak kendisine bildirmesi;²⁹ 26 Mart Pazar tarihli notunda, Akşehir'den Sivrihisar'a gidişi, Sivrihisar'da Vekiller Heyeti ile beraberce İtilaf Devletleri temsilcilerine verilecek cevabi notayı tespit etmeleri;³⁰ 28 Mart Salı tarihli notunda, Sivrihisar'dan Akşehir'e hareketi;³¹ 30 Mart Perşembe tarihli notunda, İsmet Paşa ile birlikte Akşehir'den Çay'a gelişi ve Birinci Ordu³² Birliklerinin resmi geçidini izlemesi; 31 Mart Cuma tarihli notunda, Çay'dan Akşehir'e dönüşü yer almaktadır.³³ Gün yazmadan başlayan Nisan 1922 başlıklı notun devamında, Mustafa Kemal Paşa'nın on maddeden oluşan notlarında, harp tatbikatı sonrası yapılacak olan değerlendirme konuşmasındaki konu başlıkları olduğu tahmin edilmektedir.³⁴

Mustafa Kemal'in 1922 yılına ait çeşitli konularda kayıtları tuttuğu bir diğer not defteri de, K: 45, G: 7 numarada kayıtlıdır.³⁵ Türk ordusunun Yunan ordusuna karşı son darbeyi vurmak amacıyla yaptığı taarruz hazırlıklarını TBMM hükûmeti üyeleri ve mebuslar olduğu halde, 1922 yılı Nisan ayından itibaren 26 Ağustos 1922 tarihine kadar üç defa Cephe hattına giderek teftiş eden Mustafa Kemâl Paşa, bütün bu hazırlıkların gizlilik prensibi içerisinde gerçekleştirilmesine büyük önem vermiştir.³⁶ Özellikle bu teftiş gezileri esnasında gerçekleştirilen Ilgın manevraları Büyük Taarruz hareketına hazırlık bakımından son derecede önemlidir. Başkomutan, Türk ordusunun harbe hazırlık durumunu dost ve

29 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 6av.

30 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 6ax; Gnkur. ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 6ay.

31 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 6baa.

32 Birinci Ordunun başında Mirliva Ali İhsan (Sabis) Paşa bulunmaktadır. Bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa ile anlaşmazlığa düşen Birinci ordunun başına Ferik Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa getirilmiştir. İkinci Ordunun başında ise Ferik Nurettin (Sakallı) Paşa görevlidir.

33 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 6bb.

34 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 6bc-6bd.

35 Osmanlıca, rık'a yazısıyla yazılmış, 23 yapraklı bir defterdir. Bu defterde Mustafa Kemal'in Konya ve çevresinde orduyu denetlemesiyle ilgili bilgiler ve 1922 Nisan ayına ait olaylarla ilgili kısa notlar yer almaktadır. ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G:7.

36 Mustafa Kemal Paşa tarafından Türk ordusunu teftiş amaçlı gerçekleştirilen bu ziyaretlere zaman zaman dost ve müttefik ülke temsilcileri de katılmışlardır. 31 Mart-4 Nisan 1922 tarihlerinde Çay-İlgın ve Konya ziyaretlerinde yanında Sovyetler Birliği büyük elçisi Aralof ve Azerbaycan büyük elçisi Abilof da yer almıştır. Bk., Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 355.

müttefik ülke temsilcilerine de göstermek istiyordu.³⁷ Bu maksatla Başkomutan Mustafa Kemâl Paşa, 27 Mart 1922 tarihinde yanında Sovyet elçisi Semiyan .İ. Aralov³⁸ ve Azerbaycan elçisi İbrahim Muharremoğlu Abilov³⁹ile kimi ordu mensubu milletvekilleri de olduğu halde Ankara'dan Akşehir'e oradan da Afyon-Çay'a gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın her iki sefiri de yanına alarak Afyon-Çay'a gelmesinde önemli bir amaç vardı. Sovyet Elçisi Aralov, hatıralarında bu konuyu ayrıntılı olarak vermekte ve bu gezi hakkında Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusunun durumunu dostlarının görmesini istediğinden kendilerini cepheye davet ettiğini belirtmekte idi.⁴⁰ Bu teftiş gezisinde, yol güzergahındaki tümenler de bu vesileyle heyetle birlikte denetlemeye tabi tutulmuştur. 28 Mart 1922 günü cephe hattında önce 41. Tümen, daha sonra 2. Ordu ve 1. Ordu karargahları ziyaret edilmiştir. Sovyet elçisi Aralov hatıralarında cephedeki askerlerin kılık kıyafet yönünden sıkıntı içinde bulduklarını hatta kimi askerlerin ayağında postal dahi bulunmadığını, diğer ihtiyaçlar bakımından da büyük sıkıntıların bulunduğunu ifade etmektedir. Güzergahta sık sık deve kervanları ve kağnılarla cepheye silah-teçhizat ve askerî malzeme taşındığını ifade eden Aralov, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine cephane taşıyan at, katır ve deve kervanlarını göstererek askeri ulaşım araçlarının bunlar olduğunu, halbuki Yunanların İngilizler tarafından her türlü araç-gereçle donatıldığını bildiklerini fakat bütün bunlara rağmen biz onları

37 Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz Öncesinde Süvari Kolordusunu Denetlemesi ve İlgin Manevrasında Süvari Kolordusu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 58, Ankara, Mart 2004, s. 203-230.

38 Semiyan (Simeon) İvaneviç Aralov, 1880 yılında Moskova'da doğdu. Sovyet diplomatıdır. Birinci Dünya Savaşında Alman cephesinde savaştı. Ordudaki ihtilalci eylemlere katıldı. Siyasi komitelerde görev aldı. Sovyetler adına Polonya ile antlaşma imzalayan heyette bulundu. Lenin'in isteği üzerine 1921-1923 yılları arasında Ankara elçisi olarak görev yaptı. 1928 yılında Dışişleri Bakanlığından ayrıldı. Türkiye'deki görevine ait anılarını *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları 1922-1923* adıyla 1960 yılında Sovyetler Birliğinde yayımladı. Eseri daha sonra Türkçe'ye de çevrilmiştir. Aralov 1960 yılında vefat etmiştir.

39 İbrahim Abilov, Azerbaycan'ın yetiştirdiği önemli hariciyecilerinden biridir. 11 Ekim 1921'de Azerbaycan elçisi olarak Ankara'ya gelmiş ve Kurtuluş Savaşı boyunca büyükelçi olarak görev yapmıştır. İzmir İktisat Kongresine de katılmıştır. Türkiye'deki izlenimlerine ait notları Azerbaycan'da kitap olarak yayımlanmıştır. Ayrıntı için bk., Zekeriya Türkmen, "Büyük Taarruz Öncesi Uluslararası Kamuoyu Oluşturma Çabaları Bağlamında Azerbaycan Elçisi İbrahim Muharremoğlu Abilov'un Türkiye'deki Faaliyetlerine Dair Bir Değerlendirme", *VIII. Uluslararası Atatürk Kongresi, Gence-Azerbaycan, 13-15 Ekim 2015 Bildirileri*, C II, Ankara 2017, s. 1141-1180.

40 S. İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları 1922-1923*, çev. Hasan Ali Ediz, İstanbul 1967, s. 84.

yeniyoruz ve yeneceğiz diye kararlı bir konuşma yaptığını belirtmektedir.⁴¹

Mustafa Kemal Paşa, 29 Mart 1922 tarihinde yanında Sovyet elçisi Aralov ve Azerbaycan elçisi İbrahim Abilov ile kimi asker milletvekillerini de yanına alarak Afyon-Çay'a gelmiştir. Burada 1. Ordu komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa tarafından karşılanan heyet, akşam yemeğini müteakip yapılan gösterileri izlemiştir. Mustafa Kemal Paşa daha sonra Başkomutanlık karargahının bulunduğu Akşehir'e hareket etmiş, kendisini Batı Cephesi Komutanı Mirliva İsmet Paşa karşılamıştır. Heyet, ertesi günü (30 Mart 1922) Çay'da 1. Ordu'ya teftiş etmiştir. Teftişin ardından yapılan geçit törenini Sovyet ve Azerbaycan heyeti birlikte izlemiş, 1. Ordunun geçit törenini herkes büyük bir takdirle karşılamıştır. Törenler sırasında Sovyet heyeti adına Aralov, Azerbaycan heyeti adına da Abilov birer kısa konuşma yapmışlardır.⁴² Geçit töreninden sonra yapılan eğlence ve oyunlarla askerinin moral değerlerinin yüksek olduğu anlaşılmıştır. Gece tertip edilen tiyatrodaki Muhabere Yüzbaşı Şemsi Bey'in monologu büyük ilgi görmüştür. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 1. Ordudaki subay ve erlerin moralinin yüksek olduğunu görmekten dolayı buradan son derece memnun ayrılmıştır.⁴³ Çay'dan Akşehir'e ulaşan heyet ordu ve kolordu karargahlarında ağırlandıktan sonra, 31 Mart 1922 günü Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın karargahında bir araya gelmişlerdir. Akşam yapılan tiyatro gösterileri ile bunları takip eden diğer eğlencelerin ardından Sovyet heyetiyle birlikte görüşmelere devam edilmiştir.⁴⁴ Mustafa Kemal Paşa, bu sırada elçilere Ermeni meselesi ile Kafkasya federasyonu ve Rusya'nın bölgedeki durumu hakkında görüşlerini aktarmış, Türkiye'nin genel durumunu açıkladıktan sonra, Türk milletinin neden ve niçin harp ettiğini ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu hususları kendi not defterine de özetle kaydetmiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, 1 Nisan 1922 tarihli notlarında ise Türk ordusunun millet ve memlekete yaptığı hizmetin önemini, milletin orduya dayandığını, orduda samimiyete ve güvene bağlı tam bir dayanışma olduğunu, Türk ordusunun mukaddes bir savaş verdiğini, gelecekte en şerefli insanların da ordu

41 Aralov, *age.*, s. 88-89. Ayrıca bk., "Aralov'un Türkiye Hatıraları", *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1967.

42 Aralov, *age.*, s. 93-94. Aralov, bu seyahat sırasında Akşehir yakınlarında Çar Nikola zamanında Türkiye'ye sığınan Rusların yaşadığı Cigidiya köyünü de ziyaret etmiştir. Zebur adlı kitaba inanan bu grup Nekrasov tarikatına mensup Beyaz Ruslar'dır. Bk., Aralov, *age.*, s. 97-99.

43 Bazı kaynaklarda 1'nci ordu yerine 1'nci kolordu şeklinde (Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı, Askerî, Siyasî ve Sosyal Yönleriyle*, Ankara 1983, s. 383) geçen bu birlik, konuyla ilgili çoğu eserde 1'nci ordu şeklinde geçmektedir. Bk., Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası*, Ankara 1970, s. 316.

44 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 6 baa, 6 bb, 6 bba.

Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Not Defterleri

mensupları olacağını kaydetmiştir.⁴⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın notlarında çok kısa olarak belirttiği bu konuşmaya dair Aralov hatıratında biraz daha ayrıntılı bilgiler verir. Aralov, Mustafa Kemal Paşa'nın Türk-Sovyet dostluğundan bahsettiğini, emperyalizme karşı mücadele ettiklerini ifade ettikten sonra, bu orduyla içteki muhalefetin tavrı, dışta Yunanlara yapılan her türlü desteğe rağmen düşmanı yeneceklerini belirtmiştir.⁴⁶

b. Başkomutanın Notlarından: Büyük Taarruza Hazırlık ve Batı Cephesi Ziyaretleri

Mustafa Kemal Paşa, 1 Nisan 1922 Cumartesi günü Iğın'a geçmiş ve not defterine süvarilerin savaş usul ve araçlarının değişimine dikkat çekerek muharebelerdeki etkisini dile getiren ifadeleri kısa notlar halinde yazmıştır.⁴⁷ Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa da olduğu halde Iğın'da ikmal ve eğitim işleriyle uğraşan Fahrettin (Altay) Paşa komutasındaki 5. Süvari Kolordusu teftiş edilmiştir.⁴⁸ Mustafa Kemal Paşa daha sonra Iğın'dan Konya'ya geçerek şehide askeri tesisler ve sivil kurumlarda incelemelerde bulunmuştur.⁴⁹ 5. Süvari Kolordusu komutanı Fahrettin Paşa, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın kolorduyu teftişini hatıratında ayrıntılı olarak açıklamaktadır.⁵⁰

Iğın'da süvari kolordusunu teftiş sırasında Sovyet elçisi Aralov ile Azerbaycan elçisi Abilov birer konuşma yapmışlar; TBMM hükûmeti ordusunun gayretini takdirle

45 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 6 bba, 6bc, 6 bd.

46 Aralov, *age.*, s. 100-101.

47 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 7a.

48 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G:7aa.

49 Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz Öncesinde Süvari Kolordusunu Denetlemesi ve Iğın Manevrasında Süvari Kolordusu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 58, s. 214.

50 "...Iğın'da 1 Nisan 1338 (1922) tarihinde üç süvari fırkası (tümen) içtima ettirilerek Başkumandan Gazi Paşa hazretleri tarafından teftiş ve takdir buyruldu. Bu teftişte Rus Sovyet sefirleriyle ataşemiliterleri de hazır bulunmuştu. On bin atlının muntazam resm-i geçidi istihsal-i zaferi (zaferi kazanma) ümitlerini takviye etmişti. Bu muazzam resm-i geçide iştirak eden süvari zabitelerimizin duydukları hiss-i mefhareti ben de aynı derecede duydum ve aynı zamanda milletimizin bu kadar fedakârlığına karşı istikbal-i muharebâtında herhangi bir tali'sizlikten vikaye buyurmasım Cenâb-ı Hak'dan niyazda bulundum. Süvari zabitanımızı müsta'cel bir surette yetiştirmek hususunda Erkân-ı harbiye reisi (kurmay başkanı) Kurtcebe Bey ile binicilik muallimleri Âdil, Murat, Atıf, Şeref ve Ekrem Beylerin yorulmaz say' ve gayretlerini bir lisan-ı takdir ve fahr ile yâd eylerim." Ferik Fahrettin (Altay), *Türkiye İstiklal Muhaberatında Süvari Kolordusu Harekâtı*, Konya 1925, s. 25.

karşıladıklarını; bu ordunun emperyalistlere/sömürgecilere karşı sürdürülen mücadelede başarılı olacağına inandıklarını belirtmişlerdir.⁵¹ 5. Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin Paşa, Başkomutanın maiyetinde Sovyet heyetinin gelişine başlangıçta bir anlam veremediğini fakat daha sonra ayrıntıları genel karargâhta görevli Bâkî (Vandemir Paşa) Beyden öğrendiğini belirtmektedir.⁵² Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyet heyetine özellikle süvari kolordusunun manevra ve geçit resmini göstererek Anadolu'da sömürgecilere karşı mücadele veren Türk milletine siyasî açıdan destek olunması umuduyla başlattığı hareket bir süre sonra semeresini vermiş; Milli Kurtuluş hareketinin başarıyla sonuçlanacağına olan inanç Sovyet heyetinde de tebellür etmeye başlamıştır. Başkomutan, elçilik heyetinin Batı Cephesine getirilmesi konusunda, cephedeki komutanların aksine büyük düşünüyor, istihbarî kaygılar bir yana, onlar vasıtasıyla dünya kamuoyuna Türk ordularının pek yakında büyük zaferleri kazanabilecek güç ve kudrette olduğunu göstermek istiyordu. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa'nın sadece dost ve kardeş ülke Azerbaycan elçisi İbrahim Abilov'u değil, Aralov'u da beraberinde Batı Cephesine götürmesi ilişkileri Sovyetlerle dengeli bir şekilde yürütmek istemesinden kaynaklanıyordu.⁵³ 1 Nisan 1922'de Iğın'da Süvari kolordusunu denetledikten sonra maiyetindekilerle birlikte akşam Konya'ya gelen Mustafa Kemâl Paşa kalabalık bir halk topluluğu tarafından coşkuyla karşılanmıştır.⁵⁴

Mustafa Kemâl Paşa Konya'da parlak bir şekilde karşılandığını belirttiikten sonra Konya'da iken kendisiyle mülakat yapan Babalık gazetesi muhabirine verdiği demecinde şehrin durumu ve Türk ordusunun genel görüntüsü hakkında ayrıntıları aktarmıştır.⁵⁵ Not defterinin 45-7 aaa'dan sonraki sayfalarında Konya ve çevresindeki Askeri müesseseler, fabrikalar, Mülki ve Askeri yapıları ile ziyaret mahalleri kaydedilmiştir.

Mustafa Kemâl Paşa 2 Nisan Pazar günü saat 9:00'a doğru Konya belediyesini, öğleden sonra da Dar'ül- Muallimat'ı (Kız Öğretmen Okulu) ziyaret etmiştir. Saat 16:00'da, bugün ki Samanpazarı semtinde, Hakimiyet-i Milliye İlkokuluna yakın bir Han'da öğretim yapan Nalbant Okulundaki diploma törenine katılmışlardır.

51 Aralov, *age.*, s. 103-104; ayrıca bk., Sanhan, *age.*, s. 355.

52 Altay, *age.*, s. 317.

53 Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz Öncesinde Süvari Kolordusunu Denetlemesi ve Iğın Manevrasında Süvari Kolordusu", s. 215.

54 *Babalık (Konya) Gazetesi*, S. 858, 3 Nisan 1338 (1922); ayrıca bk., *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Nisan 1338 (1922).

55 *Babalık Gazetesi*, S. 859, 4 Nisan 1338 (1922).

Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Not Defterleri

Diploma töreni Konya Menzil Müfettişi Kâzım Paşa (Dirik) tarafından bir açış konuşmasıyla başlamış daha sonra Mustafa Kemâl Paşa söz almış, ordunun lojistik ihtiyacını karşılayan askeri sanat mektebi mensuplarını takdir ettiğini belirtmiştir.⁵⁶

Mustafa Kemal Paşa, yanında bulunan heyetle birlikte Konya'da bulunan iki medreseyi de ziyaret etmiş; o sırada medrese öğrencilerinin askere alınmaması talebi karşısında öfkelenmiş, bu talepte bulunan öğrencilere, milletin kan deryası içinde yüzdüğünü ifade ederek askere alınmaları konusunda hemen emir vereceğini sert sözlerle ifade etmiştir.⁵⁷ Bu konuşmanın devamında, medreselerde yaklaşık bir kolordu sayısına yakın askerlikten kaçan softa tipli kişilerin olduğunu, vakıflar kanalıyla mali yönden desteklendiklerini, bütün bunların kaynaklarından yoksun edeceğini belirtmiştir.⁵⁸ Mustafa Kemal Paşa'nın, medreselilerin askerden muaf tutulması maksadıyla kendisine yapılan müracaata sertçe cevap verdiği Aralov da hatıralarında ifade etmektedir.⁵⁹

4 Nisan 1922 Salı günü Mustafa Kemâl Paşa ve beraberindekiler trenle Garp Cephesi Karargâhı'nın bulunduğu Akşehir'e hareket etmiş, orada törenle karşılanan heyet karargâh binasında kalmış, Rus ve Azerbaycan elçileri Ankara'ya hareket etmişlerdir. Mustafa Kemâl Paşa, sefirleri uğurladıktan sonra, 5-6 Nisan Çarşamba-Perşembe günlerini, Akşehir'de komutanlarla yaptığı çok gizli toplantılarla geçirmiştir. Bu konuda ne gazetelere ne de halka bir bilgi sızdırılmamıştır. 6 Nisan akşamı komutanlarla birlikte gizlice Konya'ya dönmüşlerdir. Ertesi, 7 Nisan Cuma günü Konya'da (İzmir Yurdu) tarafından Kızılay menfaatine düzenlenen At koşusunda Mustafa Kemal Paşa'nın beraberinde Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa, ayrıca Fahrettin Paşa, Menzil Müfettişi Kâzım Paşa, 4. Ahz-ı Asker Heyeti Reisi Rüşti Paşalarla hazır bulunmuşlardır. Yine o gün Konya'da bulunan Şeyh Sinusi'nin⁶⁰ temsilcisi Seyyid Mehmet de Mustafa Kemâl Paşa'nın yanında yer almıştır.⁶¹

56 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 7 aca vdd.

57 Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz Öncesinde Süvari Kolordusunu Denetlemesi ve İlgin Manevrasında Süvari Kolordusu", s. 216.

58 Sanhan, *age.*, C III, s. 355.

59 Aralov, *age.*, s. 105-106.

60 Şeyh Sinusi, Mustafa Kemal Paşa'nın 1911'den itibaren Trablusgarp'tan tanıdığı biridir. Sinusi, Trablusgarp Jargop'ta doğmuş; İtalyanlara karşı direnişi örgütleyen genç subayların yanında yer almış, Kurtuluş Savaşı yıllarında da Ankara'ya gelerek Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etmiştir.

61 Mehmet Önder, *Atatürk Konya'da*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 19.

Mustafa Kemal Paşa, not defterinin 11 Nisan 1922 tarihli kısmına süvari tabikatına katılmak için Ilgın'da bulunacağını belirten bir not yazmış⁶² ve süvari manevralarında bulunmak üzere Konya'ya hareket etmiştir.⁶³ Defterin 45-7 ai sayfalarını takip eden yerlerinde Mustafa Kemâl Paşa, Ilgın manevralarında Mavi ve Kırmızı diye ayrılan iki kuvvetin birbirlerine karşı takip ettikleri savaş taktikleriyle ilgili notları kaydetmiştir.

c. Büyük Zafere Doğru: Büyük Taarruz ve Takip Harekâtı

Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Cephesine yaptığı gezileri Büyük Taarruz öncesi ordunun genel durumunu teftiş, taarruz planlarını yerinde incelemek amacıyla taşıyordu. Bu arada uluslararası alanda işgalcilerin siyasî yönden Türkiye'ye uyguladıkları baskıları da yakından takip eden Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusunun artık durdurulamayacağına olan inancını her yerde vurgulamaktan geri kalmamış, bunu bizzat milletine de inandırmıştır. İtilâf Devletleri'nin Anadolu kuvvetlerinin her alandaki başarısına rağmen, isteklerinden vazgeçemedikleri ve masa başı oyunları ile gözünü diktikleri Türkiye'den pay alma telaşlarını sürdürdüğü görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa, uluslararası siyaseti de dikkate alarak yukarıda belirtilen düşüncelerden hareketle; İtilaf Devletlerinin Türkiye'yi anlaşmaya zorlamaya yönelik şartlarını içeren belgeleri yırtıp atacak olan ordunun bir buçuk aydır teftiş sonucu durumunu, onu sevk ve idâre eden iradeye anlatmak gayreti içerisinde olmuştur.⁶⁴

Mustafa Kemal Paşa meclisteki bu açıklamalarının ardından taarruz hazırlıklarının her yönüyle tam ve eksiksiz yapılmasını istiyordu. Nitekim taarruz hazırlıklarının henüz tamamlanamamış olması Yunanlara karşı yapılması planlanan hareketin ertelenmesini gündeme getirdi. Bu erteleme kararı, TBMM'deki muhalif milletvekillerin yeniden karşı propagandayı başlatmalarına sebep oldu.⁶⁵

Mustafa Kemal Paşa Ilgın'dan döndükten sonra çalışmalarını Temmuz ayı ortasına kadar Ankara'da sürdürmüştür. Onun Büyük Taarruz harekâtı öncesinde Batı Cephesine yönelik teftiş gezileri tekrar Temmuz ayının sonlarına doğru gerçekleşmiştir. Özellikle Temmuz ayının sonlarına doğru gerçekleştirilen keşif

62 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 7ai, 7aia, 7 aj.

63 Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz Öncesinde Süvari Kolordusunu Denetlemesi ve Ilgın Manevrasında Süvari Kolordusu", s. 217.

64 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 7 aq, 7 aqa, 7ar, 7 ara, 7 as, 7 at, 7 ata.

65 Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz Öncesinde Süvari Kolordusunu Denetlemesi ve Ilgın Manevrasında Süvari Kolordusu", s. 221.

ve denetleme gezileri Ağustos ayında yapılacak olan Büyük Taarruzun başlangıç sinyallerini veriyordu. Afyon'da cephe hattında Türk ordusunun yaptığı taarruz hazırlıklarını yerinde görmek isteyen Başkomutan Mustafa Kemal Paşa o sırada barış için aracılık yapmak amacıyla Konya'ya gelen⁶⁶ İngiliz Generali Tawnshend ile görüşmek üzere 23 Temmuz 1922 tarihinde Ankara'dan ayrıldı.⁶⁷ 23 Temmuz 1922 günü Ankara'dan hareket eden Mustafa Kemal Paşa, aynı gün cephe karargahının bulunduğu Akşehir'e vardı. Daha sonra Büyük Nutuk'ta bu olayı ayrıntısıyla anlatmıştır.⁶⁸

Mustafa Kemal Paşa, yanında Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa ve Kâzım (Özalp) Paşa olduğu halde 3 Ağustos 1922 günü cephe hattından Ankara'ya dönmüştür. Akşehir'den gelen hey'et cephedeki gelişmeleri TBMM'de milletvekillerine, Bakanlar Kurulu'nda da bakanlara uzun uzadıya açıklamış; Yunanlara karşı yapılacak harekât hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir.⁶⁹

Batı Cephesi Komutanlığı, 6 Ağustos 1922 tarihinde ordulara gizli olarak taarruz için hazırlanmaları emrini vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, taarruz için yapılması gereken işleri yoluna koymak üzere bir müddet Ankara'da kaldı. Bu süre içinde muhalif milletvekillerinin propagandalarına meclis kürsüsünden cevap veren Paşa, çok kısa bir süre sonra yapılacak taarruzla düşmanın ana kuvvetinin yenileceğine olan inancını dile getirmiştir.⁷⁰

Yunan ordusuna son darbeyi vurmak için bir yıldan bu yana sürdürülen Büyük Taarruz hazırlıkları tamamlandıktan sonra, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa 13 Ağustos 1922 günü Ankara'dan cepheye gitmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise 17/18 Ağustos 1922 gecesi sessizce Ankara'dan ayrılmıştır. Mustafa Kemal Paşa Ankara'dan Konya'ya büyük bir gizlilik içinde hareket ederken, ikametgahında kalanlara hasta olduğu ve köşkten ayrılmayacağını tembihlenmesini istemiştir. Ayrıca Başkomutan 21 Ağustos 1922 tarihinde Çankaya'da ileri gelen zevata çay

66 Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni, Siyasî Hatıralarım*, C II, İstanbul 1993, s. 78-79.

67 General Townshend, resmî olmayan bir gezi ile 1922 yılı Temmuz ayında Anadolu'ya gelmişti. Londra'da sansasyon yaratan bu gezi, Anadolu'daki İngiliz istihbaratınca izlenmiştir. Aslında Townshend'in bu gezisi hem İngilizleri hem de Rusları endişelendirmiştir. Bk., Selahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara 1995, s. 264.

68 *Türk İstiklal Harbi; Batı Cephesi, Büyük Taarruz*, İkinci Kitap, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, s. 16.

69 Mehmet Önder, "Akşehir'de Garp Cephesi Karargâhu ve Büyük Taarruz Kararı", *Büyük Zafer'in 50'nci Yıldönümü Armağanı*, İstanbul 1972, s. 256.

70 Mustafa Kemal ATATÜRK, *Nutuk*, C II, s. 672-673.; Belen, *age.*, s. 419.

ziyafeti vereceği haberlerinin yayılmasını sağlayarak, gizlilik prensibine uyulması yönünde gerekli tertibi aldırması, kamuoyunun ve yabancı misyonların ilgisi bu faaliyete çekilmeye çalışılmıştır.⁷¹ Hatta iki gün sonra yayımlanan İkdam gazetesi çay ziyafetinin çok kalabalık olduğu haberini yayımlayarak bu alınan tedbiri sürdürmeye devam etmiştir.⁷²

Mustafa Kemal Paşa, Büyük Taarruz öncesi Ankara'dan cepheye gidişini büyük bir gizlilik içerisinde gerçekleştirdiğini Nutuk'ta da ayrıntılarıyla anlatmaktadır.⁷³ Nitekim, 20/21 Ağustos 1922 gecesi cephe karargahında Fevzi ve İsmet Paşalar olduğu halde ordu komutanlarını toplayarak harita üzerinde yakında Yunan ordusuna karşı düzenlenecek olan taarruz hakkında son planları açıklamıştır. Bu toplantıya Süvari Kolordusu komutanı Fahrettin Paşa da katılmıştır.⁷⁴ Cephe karargâhı 24 Ağustos 1922 tarihinde Akşehir'den taarruz cephesi gerisindeki Şuhut kasabasına nakledilmiş, 25 Ağustos 1922 sabahı da Şuhut'tan savaşın idare edildiği Kocatepe'nin güneybatısındaki çadırılı ordugaha taşınmıştır.

25 Ağustos'u 26 Ağustos'a bağlayan gece Başkomutan Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa ve komuta heyeti Şuhut'taki genel karargahtan hareketle seher vaktinden önce Kocatepe'ye ulaşmışlardı. Bu intikal askeri harekatta ses disiplini tabir edilen büyük bir sessizlik ve gizlilik içinde gerçekleştirildi. 5. Süvari Kolordusu da Fahrettin Paşa emrinde Ahır Dağlarının gizli vadilerinden hareketle Yunan ordusunun geri çekilme istikametini kapatma gayretiyle gece intikalini tamamlamıştı. 26 Ağustos 1922 cumartesi günü sabahı seher vaktinde Türk topçusunun saat 04:30'da tanzim atışlarıyla başlayan Büyük Taarruz Harekatı, daha sonra hücum borusunun çalmasını ardından piyadenin ileri hareketiyle sürdürüldü; kısa sürede Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın dehasıyla bir yıldırım harbine dönüştü ve Türk orduları o dönem dünya ordularının aşamadığı bir taarruz hızıyla 15 gün sonra Adalar Denizine ulaşarak Büyük Zafer'den sonra İzmir'e girmiş oldu.

30 Ağustos 1922 günü icra edilen Başkomutan Meydan Muharebesinden sonra Türk ordusu dört bir koldan Yunan ordusuna taarruzu sürdürdü. Tarihe Başkomutan Meydan Muharebesi veya Dumlupınar Meydan Savaşı olarak geçen

71 *Türk İstiklal Harbi; Batı Cephesi, Büyük Taarruz*, İkinci Kitap, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, s. 29.

72 *İkdam gazetesi*, 23 Ağustos 1338 (1922).

73 Mustafa Kemal ATATÜRK, *Nutuk*, C II, s. 673-674.

74 Mustafa Kemal ATATÜRK, *Nutuk*, C II, s. 673-674. Ayrıca bk., Altay, *age.*, s. 329.

bu büyük savaşta Yunan ordusu binlerce ölü, yaralı, esir ve teçhizat bırakarak Uşak istikametine doğru dağınık bir vaziyette sıvışıp kaçmak zorunda bırakıldı. Başkomutan Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1 Eylül 1922 günü yayınladığı bildiri ile Büyük Millet Meclisi ordularını tebrik ederek gelişmelerden dolayı mebusları kutlarken⁷⁵, aynı gün yayınladığı diğer mesajında da Türk Milletine zafer müjdesini açıklamıştır.⁷⁶ Batı Cephesi Komutanlığı, Başkomutanın bildirisini bütün orduya yayınladıktan başka olağanüstü yararlık gösterenlerin taltif edilmesi gereğini dile getirmiştir.⁷⁷

Türk Ordusu kazandığı zaferi kesinleştirmek için şiddetli taarruz ve takip kararı ile ilerlerken, General Trikopis Adatepe muharebesinden kaçabilenlerle Kızıltaş vadisinden geri çekilip, Banaz'a çekildiğini umduğu General Franko Grubu ile birleşmek niyetinde idi. Yanında kurtulabilen birlikler ile bir an önce Banaz'a varmak istediğinden bütün gece yürüyüşe devam etti.⁷⁸ Ama bu yürüyüş onun Türk ordusu karşısından kaçışını noktalayacak olan son yürüyüşü oldu ve kurmay heyetiyle birlikte esir edildi. Muzaffer Türk orduları, 9 Eylül 1922 günü İzmir'i Yunan işgalinden temizleyerek Batı Anadolu'nun kurtuluşunu tüm ülkeye müjdelemiş oldu.

Mareşal Gazi Mustafa Kemal'in askerî ve siyasî konulardaki görüşlerinin yer aldığı K: 45, G: 5 no'lu defter⁷⁹, bir nevi Türk İstiklal Mücadelesinin özeti şeklinde kısa bilgileri içermektedir. Not Defteri, Mustafa Kemal'in, İzmir'in işgalinden Büyük Zafer'in kazanıldığı yıl olan 1922 yılının Ekim ayının ortalarına kadar almış olduğu kısa kısa notları içermektedir. Not Defteri'nin K:45, G:5 aba sayfasında 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali, üç sene dört ay geçtiğine dair bir not, aynı gün kendisinin İstanbul'u terk edişine dair kayıt⁸⁰, K:45-5 ac sayfasında, O kara günde -İzmir'in işgal günü- Karadeniz'de, bugün Akdeniz'deyim notu yer almaktadır.⁸¹ K:45-5 ae sayfasında ise Hariciye ve Dahiliye vekillerini göndererek insanî duygularla barış istediğimizi cihana duyurduk. Fakat muhataplarımız insaniyetten çok kanlı

75 ATASE Arşivi, İSH., No. 6/5050, Kls. 2284, Dos. 30, Fih. 89-1.

76 ATASE Arşivi, İSH., No. 6.5050, Kls. 2284, Dos. 30, Fih. 180-1.

77 ATASE Arşivi, İSH., No. 4/4557, Kls. 1906, Dos. 105, Fih. 38.

78 *General Trikopis'in Hatıraları*, çev. Ahmet Angın, İstanbul 1967, s. 24.

79 Osmanlıca, rik'a yazısıyla yazılmış, 29 yapraklı bir defterdir. Askerî, siyasî ve Millî Eğitimle ilgili çeşitli konularda Mustafa Kemal'in notlarını içermektedir. ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 5.

80 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 5aba.

81 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 5ac.

manzaralardan zevk alan kişilere tesadüf etti; bundan dolayı oldukça fazla Yunan kanı aktı ise kabahat bizde midir diye sormaktadır.⁸² Sayfa 45-5 aea'da yer alan 5 Ağustos 1922 tarihli notta ise Başkomutan olduğunda maksadının Yunan ordusunu, “anayurdumuzun harim-i ismetinde boğarak nâil-i halâs ve istiklâl olmak”⁸³ idi diye açıklamıştır. Sayfa 45-5 af'de, iki buçuk sene önce kuvvetimiz yoktu, düşmanlar top, tüfek ve malzemeleri almışlar, ordularımızı dağıtmışlar, padişah ve İstanbul hükümeti fetvalarıyla millet iğfal edilip isyan ettirilmişti, bütün bunlara rağmen İnönü'de, Sakarya çok gayret harcıyıp başarıya ulaştıklarını kaydetmiştir.⁸⁴

Atatürk'ün Not Defterinin K:45-5 ag sayfasında Büyük zaferden sonra siyasi parti programı yapılacağını, mebus seçim kanununu da yeniden ele alacaklarını belirtirken⁸⁵, nihai barışın İzmir'de yapılmasını önerisini,⁸⁶ Sayfa K:45-5 aga'da, barışın İzmir'de kararlaştırılması halinde meclisin de oraya taşınacağını belirtmektedir.⁸⁷

16 Ekim 1922 tarihinde beraberinde Kâzım Karabekir ve Refet (Bele) Paşalar olduğu halde Ankara'dan Bursa'ya gitmiş ve halk tarafından coşkulu bir şekilde karşılanmıştır.⁸⁸ Mustafa Kemal Paşa, Bursa'daki bu coşkulu karşılamadan duyduğu memnuniyeti notlarında Bursa halkına teşekkür ifadesini yazmıştır. O, 27 Ekim 1922 tarihinde kendisinin Büyük Zaferi'ni kutlamak üzere İstanbul'dan Bursa'ya gelen kalabalık bir öğretmenler grubu ile Bursa öğretmenlerine Bursa Şark Tiyatrosu'nda hitap etmiştir.⁸⁹ Almış olduğu notlarda, Bursa Şark Tiyatrosu'nda yaptığı konuşmada yer alan ifadelere rastlanmaktadır. Defterin K:45-5 ala sayfasında, şüphesiz ki halkın ve yöneticilerin iffet, namus ve milli gayretiyle başarıya ulaşıldığını not ettikten sonra⁹⁰ Sayfa K:45-5 an'de, milletin gerçek kurtuluşunun ilim ve fenle olacağını belirten cümleleri⁹¹ kaleme almıştır.

82 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 5ae.

83 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 5aea.

84 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 5af.

85 Kocatürk, *age.*, s.385.

86 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 5ag.

87 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 5aga.

88 Kocatürk, *age.*, s.351, 357.

89 *A.S.D.*, c. II, s.46; Kocatürk, *age.*, s.360.

90 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 5ala.

91 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 5an.

Keza Sayfa K:45-5 ao'da, milletin sıkıntılarının giderilmesinde bütün iflas eden kurum ve kaynakların temizlenmesiyle işe başlamanın önemine dikkat çekmiştir.⁹² Sayfa K:45-5 aoa'da, ilim ve maarif gereklidir⁹³, Sayfa K:45-5 ap'da, ilim ve maarifin öğretildiği merkez mekteptir⁹⁴, Sayfa K:45-5 apa'da, milleti kurtarmaya çalışanlar mesleklerinde namuslu, dirayetli ve alim olmaları gerekir⁹⁵, Sayfa K:45-5 at'de okullarda öğretilen ilim ve fen sayesinde Türk milleti, Türk sanatı, edebiyatı ve bütün güzel şeyleri daha iyi bir şekilde kendini gösterecektir⁹⁶ ifadelerine yer vermiştir. Sayfa K:45-5 bb'de, çocuklarımıza ve gençlerimize görmekte oldukları eğitimin sınırı her ne olursa olsun her şeyden evvel Türkiye'nin istiklâline, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve hükûmetine düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmek gereği öğretilmelidir⁹⁷, ifadelerini yazmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) hükûmetine bağlı düzenli ordu birliklerinin kuruluşunu takip eden süreçte⁹⁸ Türk ordusu tarafından Batı Cephesinde mevzii başarılar kazanılmış olsa da daha sonra gerçekleştirilen taktik geri çekilme planı ile Sakarya nehrinin doğusundaki savunma hatlarını tutan Türk orduları burada güçlü bir set oluşturmuşlardı. Sakarya Zaferi'nden sonra Eskişehir-Afyon hattında tutulan Yunan ordusuna son darbeyi vurmak için Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlığında Türk ordusunun her bakımdan hazır hale getirilmesi gerekiyordu. TBMM hükûmeti tarafından, Türk ordusunun 1921 yılı sonlarında teşkilat yapısında yeni birtakım düzenlemeler yapıldı ve 1922 yılı yaz aylarına kadar da işe ve ikmalini tamamlamak için büyük çabalar harcandı. Ordunun insan, silah, araç ve malzeme bakımından kuvvetlendirilmesi, eğitim durumunun yükseltilmesinin yanında moral değerlerinin de üst düzeye ulaştırılması, en önemlisi de psikolojik açıdan harbe hazır hale getirilmesi yani, maneviyatının yüksek tutulması gerekiyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Büyük Taarruz öncesi gizlilik prensibi içerisinde Türk

92 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 5ao.

93 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 5aoa.

94 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 5ap.

95 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 5apa.

96 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 5at.

97 ATASE Arşivi, ATAZB, K: 45, G: 5bb.

98 Ayrıntı için bk., Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Ankara 2001.

ordusunun hazırlıklarını tamamlamış; cephe hattına yaptığı gezilerle ordunun genel durumu yanında harbe hazırlıklı olup olmadığını da teftiş etmiştir. Türk ordusunun Yunan ordusuna karşı son darbeyi vurmak amacıyla yaptığı taarruz hazırlıklarını TBMM hükümeti üyeleri ve mebuslar olduğu halde, 1922 yılı Mart ayından itibaren 26 Ağustos 1922 tarihine kadar üç defa teftiş eden, toplamda beş kez cephe hattını ziyaret eden Mustafa Kemal Paşa, bütün bu yapılan hazırlıkların gizlilik prensibi içerisinde gerçekleştirilmesine büyük gayret harcamıştır. Türkiye’de bulunan Sovyet elçilik heyeti ile kardeş ülke Azerbaycan heyetinin, Türklerin Anadolu’da işgalcilere karşı sürdürdüğü harekâtı yerinde göstermek maksadıyla Batı Cephesine götürülmeleri son derece anlamlıdır. Başkomutan, Türkiye’nin dostu olan ülke temsilcilerine Türk ordularının harbe hazırlık durumunu yerinde göstererek siyasî anlamda Sovyetler ve Azerbaycan’ın desteğini sürdürmelerini amaçladığı gibi, onlar vasıtasıyla dış dünyaya bir mesaj vermek, kendi kendisine yeterlilik ilkesi ile ordusunun ikmal ve iâşesini tamamlayan Türk milletinin başarıya çok yakın olduğunu cihana duyurmak istemiştir. Cephe hattında sürdürülen hazırlıkları Başkomutan Mustafa Kemal Paşa gururla takip etmiş, Sovyet ve Azerbaycan heyetleri de gelişmeleri takdirle karşılamışlardır. Nitekim, Başkomutan’ın Sovyet heyetiyle birlikte Batı Cephesine yaptığı bu ziyaret o dönem İngiliz istihbaratınca da takip edilmiş, Mustafa Kemal Paşa’nın Sovyetlerle çok yakın ilişkiler başlattığı yolunda değerlendirmeler yapılmasına ve İngilizlerin endişeye kapılmalarına yol açmıştır.

İç kamuoyunda da Türk ordusunun maddi-manevi açıdan desteklenmesi yönünde bütün ülke sathında hummalı bir faaliyet yürütülmüştür. Dış dünyada özellikle sömürge altında bulunan İslam dünyasından da Mustafa Kemal Paşa’nın başlattığı Milli Mücadele hareketi ve Türk İstiklal Harbine dair gelişmeler yakından takip edilmekte, Müslüman dünya esaret altında olmasına rağmen maddi-manevi destek verme konusunda büyük bir faaliyet sergiliyordu. İstanbul şehri işgalcilerin denetiminde ancak, kamuoyunun ve şehrin esir ahalisinin kulağı Ankara’dan gelecek olan zafer muştusunda idi. Nitekim, Yahya Kemal Bey şiirlerinde ve makalelerinde Türk ordularının zaferinin yakın olduğunu belirten yazılarıyla kamuoyunun ve Müslüman Türklerin tercümanı oluyordu.⁹⁹

15 Nisan 1922 tarihinde icra edilen 5. Süvari Kolordusu manevrası ise Mustafa

99 Türk Ordularının Büyük Taarruz harekâtını başlattığı sırada yazdığı bir şiirde Yahya Kemal Bey şöyle sesleniyordu: “Şu kopan fırtına Türk Ordusudur, Yar Rabbi! / Senin Uğrunda ölen ordu budur, Ya Rabbi! / Ta ki yükselsin ezanlarla müeyyed namın / Galip et, çünkü, bu son ordusudur İslâmın!” Bugün bu dörtlük “Ordunun Duası” adıyla mehter marşları arasında yerini almıştır.

Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Not Defterleri

Kemal Paşa'nın deyimiyile muhteşem olmuştur. Süvariler gerçek muharebe araç-gereç ve silahlarıyla icra ettikleri manevrada Başkomutan'ın haklı olarak gurur duymasını sağlamışlardır. Türk ordusunun o sırada manevra kabiliyeti en yüksek kesimini oluşturan süvariler bu eğitimleri sayesinde Büyük Taarruz'da önemli başarılarla imza atmışlardır. Nitekim, Büyük Taarruz ve takip harekâtında Türk süvarileri yıldırım hızıyla Yunanlara saldırmış; kısa sürede zaferin kazanılmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Büyük Taarruz Harekâtına uzanan süreç, bizzat bu harekâtı planlayıp uygulamaya koyan Başkomutan Mustafa Kemal'in not defterlerindeki satır aralarında yer alan bilgilerden de anlaşıldığı üzere, Türk Milletinin ordu-millet anlayışı ile topyekûn bir mücadeleye atılışının hikayesidir.¹⁰⁰ Sonuç itibariyle Büyük Taarruz, beklemeyi bilen zamanı seçmekte mahir olan, düşmanı uyguladığı psikolojik harp yöntemleri ile yanılarak büyük bir açmaza sürükleyerek yenilgiye uğratan Başkomutan Mareşal Gazi Mustafa Kemal'in ve onun komuta heyetinde bulunan kadronun askerî dehasının bir eseri olarak tarihe geçmiştir.¹⁰¹

Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Ağustos 1922 sabahı başlattığı Afyon-Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesinin son evresine rastlayan ve bizzat sevk ve idare ettiği 30 Ağustos 1922'deki Başkomutan Meydan Muharebesi'nde Yunan asıl kuvvetlerini yok eden ordularına, Akdeniz'i hedef göstermişti. Onun bu tarihi direktifi, TBMM orduları tarafından dünya harp tarihine bir yıldırım harbi örneği verilerek, 9 Eylül 1922'de İzmir'in geri alınmasıyla gerçekleştirilmiş oldu. Böylece milli hedef olarak belirlenmiş olan tam bağımsızlığa açılan yolda Yunan

100 Atatürk'ün Not Defterleri 2003 yılında tarafımızdan gerçekleştirilen bir proje ile yayımlanmaya başlanmış ve 2009 yılında 12. Cildin yayımı ile sona ermiştir. (Y.N)

101 Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın ileri görüşlülüğünü Kurtuluş Savaşının önde gelen komutanlarından Orgeneral Asım Gündüz anılarında yer alan bir olayla şu şekilde bütünleştirir. "I. Ordu komutanı Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa, büyük taarruz hazırlıklarında da ölçülü davranışının sonucu olarak, hemen harekete geçilmesine karşı çıkmıştı. Fakat Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kesin kararı karşısında zayıf bırakılan ordusunu büyük bir komuta olgunluğuyla yönetmiş ve istenenden fazlasını vermişti. Aynı zamanda Atatürk'ün harp akademisinden hocası olan Yakup Şevki Paşa, bu kadar hazırlıktan sonra Yunanlıların Afyon-Eskişehir hattından kolay kolay sökülemeyeceğine inanıyordu. Başkomutan Meydan Savaşından sonra Yunanlıların kaçışı karşısında Eşme'de "Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!" emrini veren başkomutanın gelerek: Mustafa Kemal Paşa, demişti. Ver elini öpeyim... Sağ ol.. Ben, bunların bu duruma düşeceklerini hiç kestirememiştim... Bu büyük jest karşısında Başkomutan Mustafa Kemal Paşa: Aman estağfurullah Paşam... demişti. Ben, sizin ellerinizi öperim. Sizler bizim (akademiden) hocamızsınız. Sizlerin bize öğrettikleri ve yardımıyla düşman bu hale geldi, memleketi kurtardık..." Kemal Arıburnu, *Atatürk ve Çevresindekiler*, Ankara 1955, s. 102.

Megali İdeası, Batı Anadolu topraklarından atılıp Adalar Denizinin derinliklerine gömülmüştür.

Mustafa Kemal Paşa, büyük bir kararlılıkla başlattığı İstiklâl Mücadelesini, milli birlik ve beraberliği sağladıktan sonra safha safha uygulamaya koydu. Türk inkılâbının eylem yani aksiyon safhası olan dönemini oluşturan 19 Mayıs 1919'da başlayan devirde Türk milletini özellikle milliyetçilik ve milli birlik bakımından bilinçlendirmeyi göz önünde tutmuş; hiçbir mücadelesini milletine inanmadan, milletine güvenmeden yapmamıştı. Türk İstiklal Mücadelesinin başlangıcını, gençlere aktarırken 1 Nisan 1937'de: "Ben 1919 senesi Mayısının 19'da Samsun'a çıktığım gün elimde hiçbir kuvvet yoktu. Yalnız büyük Türk milletinin asaletinden doğan ve benim de vicdanımı dolduran yüksek ve manevi bir kuvvet vardı. İşte ben, bu milli kuvvete, bu Türk milletine güvenerek işe başladım."¹⁰² diyerek Türk İstiklal Harbi'nin temel hedefini özlü bir şekilde açıklamıştır.

Büyük Taarruz Zaferi'ni, yeni devletin inşa sürecinde iç ve dış siyasi zaferler izlenmiş Mustafa Kemal Paşa'nın ortaya koyduğu saygın ve onurlu bir millet olarak yaşamayı hedefleyen temel ilkeler çerçevesinde modern Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulmuştur. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 30 Ağustos 1924'te cumhurbaşkanı sıfatıyla katıldığı Çalköy-Zafertepe'de düzenlenen törenlerde yaptığı tarihi konuşmasında; Türk devletinin, Türk Cumhuriyetinin temelinin burada atıldığını, Türk devletinin sonsuzluğa uzanan yolculuğuna burada başladığını, burada akan Türk kanları, bu semada sinmiş olan şehit ruhlarının devlet ve cumhuriyetin sonsuza kadar muhafızları olacaktır derken Türk tarihinin akışı içindeki bu muazzam olayı ve onun nihai sonuçlarını kendi ifadeleriyle veciz bir şekilde dile getirmiştir. Türk Gençliğine de tarihi mesajını şu şekilde ifade etmiştir: "Ey yükselen yeni nesil! istikbal sizsiniz. Cumhuriyeti biz tesis ettik; onu yükseltecek ve devam ettirecek sizsiniz"¹⁰³.

¹⁰² *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Nisan 1937.

¹⁰³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (A.S.D)*, C II, Ankara 1989, s. 184; ayrıca bk., *Atatürkçülük 1'nci Kitap: Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, Ankara Genelkurmay Basımevi 1982, s. 128. Mustafa Kemal Paşa ayrıca gençliğe yorulmak bilmeden çalışmalarını gereğine dikkat çekmiştir. Bk., *A.S.D.*, C II, s. 280; ayrıca bk. Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ankara 1983, s. 80.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Genelkurmay Başkanlığı Atase Arşivi,

ATASE Arşivi, ATAZB

ATASE Arşivi, Türk İstiklal Harbi Fonu (TİH)

Araştırma ve İnceleme Eserler

Altay, Ferik Fahrettin, *Türkiye İstiklal Muharebatında Süvari Kolordusu Harekâtı*, Konya 1925.

A. Şevket, *İstiklâl Harbinde 38'nci Alay'la Samsun'dan İzmir'e*, İstanbul 1941, 121 Sayılı Askeri Mecmuanın Tarih Kısmı.

Akbay, Cemal, "Afyon Muharebesi'nde 27 Ağustos Harekâtı", *Büyük Taarruz 70'nci Yıl Armağanı*, Ankara 1992, s. 125 vd.

Akgül, Suat, "Çalköy Bölgesi Muharebeleri ve 30 Ağustos Zaferi", *Büyük Taarruz'un 70'inci Yıldönümü Armağanı*, Ankara 1992.

Altay, Fahrettin, *10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası*, Ankara 1970.

Altay, Fahrettin, *İstiklâl Harbimizde 5'inci Süvari Kolordusu*, İstanbul Tarihsiz.

Aralov, Semiyân (Simeon) İvaneviç, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları 1922-1923*, çev. Hasan Ali Ediz, İstanbul 1967.

Arıburnu, Kemal, *Atatürk ve Çevresindekiler*, Ankara 1955.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, C II, Milli Eğitim Basımevi Ankara 1987.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk, 1919-1927*, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz) Ankara, 1991.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C II, Ankara 1989.

Atatürk'ün Not Defterleri-VIII, Yay. Haz. Zekeriya Türkmen vd., Genelkurmay Basımevi, Ankara 2008.

Atatürkçülük İnci Kitabı: Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, Ankara Genelkurmay Basımevi 1982.

Aykut, Fahri *İstiklal Savaşında Dördüncü Kolordu*, İstanbul 1935, Askeri Mecmuanın Tarih Kısmı, s. 97,

Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Çalköy'deki Konuşmaları; Başkumandan Meydan Muharebesi Devr-i Senevî Merasimi, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1340.

Belen, Fahri, *Büyük Türk Zaferi Afyon'dan İzmir'e*, İstanbul, 1970.

Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı, Askerî, Siyasî ve Sosyal Yönleriyle*, Ankara 1983.

Çalhan, Özden, "Büyük Taarruz Öncesi Askeri Faaliyetler ve Taarruz Planının Hazırlanması", *Büyük Taarruz 70'inci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.

Çalışlar, İzzettin, *Sakarya'dan İzmir'e 1'nci Kolordu*, Askeri Mecmuanın Tarih Kısmı, S 28, İstanbul 1922.

Çalışlar, İzzettin, *Sakarya'dan İzmir'e Birinci Kolordu*, Askeri Mecmua, S. 28, Tarih Kısmı Eki, İstanbul 1922.

Daryal, Ziyaettin, "Batı Cephesi Kuvvetlerinin 29 Ağustos 1922 Muharebeleri, *Büyük Taarruz 70'nci Yıl Armağanı*, Ankara 1992.

Ercan, Tevfik, "Türk İstiklal Harbi Büyük Taarruz'a Hazırlık ve 26 Ağustos 1922", *Büyük Taarruz 70'nci Yıl Armağanı*, Ankara 1992.

Erkal, Şükrü, *Büyük Taarruz'da Başkumandan Muharebesi (30 Ağustos 1922)*, *Büyük Taarruz 70'nci Yıl Armağanı*, Ankara 1992.

General Nikolaos, *General Trikopis'in Hatıraları*, çev. Ahmet Angın, İstanbul 1967.

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz, C II, 6'ncı Kısım, 2'nci Kitap Ankara, Genelkurmay Basımevi 1995.

İnönü, İsmet; *Hatıralar*; Yay. Haz. Sabahattin Selek, Ankara, 1985.

Kerim, Cevdet, *Türk İstiklal Harbi*, İstanbul 1925, Süleymaniye Askerî Matbaası, s. 154.

Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Ankara 1988.

Okur, Hafız Yaşar, *Atatürk'le Onbeş Yıl Dini Hatıralara*, Sabah Yayınları, Ankara 1962.

Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni, Siyasî Hatıralarım*, C II, İstanbul 1993, s. 78-79.

Önder, Mehmet, "Akşehir'de Garp Cephesi Karargahı ve Büyük Taarruz Kararı", *Büyük Zafer'in 50'nci Yıldönümü Armağanı*, İstanbul 1972.

Özçelik, Ayfer, "Büyük Taarruz'a Hazırlık (Sad Taarruz Planı Tasarısı)", *Büyük Taarruz 70'inci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.

Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Not Defterleri

Pehlivanlı, Hamit, "Türk İstiklal Harbi Çerçevesinde Büyük Taarruz ve 30 Ağustos Zaferi'nin Yeri, *Büyük Taarruz'un 70'inci Yıldönümü Armağanı*, Ankara 1992.

Sabis, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım, İstiklal Harbi ve Gizli Cihazları*, C 6, İstanbul 1993.

Safa, Peyami *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ankara 1983.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C III-IV, Ankara 1996.

Sonyel, Selahi R., *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara 1995.

Şimşir, Bilal, *Sakarya'dan İzmir'e*, İstanbul 1972.

TBMM GCZ, C 3, İşbankası Yayınları, Ankara 1985, celse nr: 2.

Turhan, Selim, "Batı Cephesi Kuvvetlerinin 28 Ağustos 1922 Günü Takip ve Muharebeleri", *Büyük Taarruz 70'nci Yıl Armağanı*, Ankara 1992, s.134.

Türkmen, Zekeriya, *Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920)*, Ankara 2002.

Türkmen, Zekeriya, "Mustafa Kemal Paşa'nın IX. (III) Ordu Kıtaları Müfettişi Olarak Samsun'a Çıkışı ve Meydana Gelen Gelişmeler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 124, İstanbul, Şubat 2000.

Türkmen, Zekeriya, "Ali Rıza Paşa Kabinesi Kuva-yı Milliye İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 46, Ankara, Temmuz 2000, s. 37-87.

Türkmen, Zekeriya, "Türkiye'de Ulus Devletin Kuruluşuna Uzanan Süreçte Ordu-Millet Dayanışması", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD)*, S. 9, Şubat 2007.

Türkmen, Zekeriya, "Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz Öncesinde Süvari Kolordusunu Denetlemesi ve İlgın Manevrasında Süvari Kolordusu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 58, Mart 2004.

Türkmen, Zekeriya, *Mütarekeden Millî Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa 1918-1919*, Bengi Yayın, İstanbul 2010.

Türkmen, Zekeriya, "Büyük Taarruz Öncesi Uluslararası Kamuoyu Oluşturma Çabaları Bağlamında Azerbaycan Elçisi İbrahim Muharremoğlu Abilov'un Türkiye'deki Faaliyetlerine Dair Bir Değerlendirme", *VIII. Uluslararası Atatürk Kongresi, Gence-Azerbaycan, 13-15 Ekim 2015, Bildirileri*, C II, Ankara 2017, s. 1141-1180.

Gazeteler

Babalık Gazetesi, S. 859, 4 Nisan 1338 (1922).

İkdam Gazetesi, 20 Nisan 1922.

İkdam Gazetesi, 23 Ağustos 1338 (1922).

Hakimiyet-i Milliye, 31 Ağustos 1923.

Vakit Gazetesi, 19 Nisan 1922.

Cumhuriyet Gazetesi, 1 Nisan 1937.

Cumhuriyet, 24 Şubat 1967.

İnternet Kaynakları

Özçelik, Ayfer, *Ali Fuat Paşa*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ali-fuat-cebesoy-1882-1968/>. Erişim tarihi 15.02.2021.